

չոր մարդորիսները կը զատեն մանրե-
րէն, որոնք իբրև մարդորտի սերմանք
աժան կը ծախուին :

Սատափը՝ որով կերպ կերպ փորուած-
ներ կը շինեն՝ մարդարտածին ոստրէին
կ'եղէնները չեն, այլ ուրիշ ոստրէի մը :
Մէջի կողմը ինքիբեն ողորկ փայլուն ու
ճերմակ է, իսկ դրսի կողմէն առջի կու-
ղը կամ շապիկը որ կը հանեն՝ ներսի-
նին պէս ճերմակ դուրս կ'ելլէ,

Սոսերամարտից վրայ գիտելիք .

Ստենօք տէրութիւնները իրենց ծախ-
քովը մարդիկ կը պահէին որ իրարու
հետ սրով կուռին, ժողովուրդը զուար-
ճացնելու համար : Ասոնցմէ 'ի զատ
գերիներուն ալ կու տային իրարու հետ
կուռիլ ակամայ . բայց իրեք տարի կը
ուռելէն ետքը՝ ազատ կ'ընէին գերեմը :

Աս բանիս սկիզբը ասանկ եղած է
կ'ըսեն . հին ատենէ 'ի վեր սովորու-
թիւն էր բանտարկեալները կամ գե-
րիները զոհել երեւի մարդկանց հոգ-
ւոյն, մանաւանդ որոնց որ պատերազ-
մի մէջ կը մեռնէին . ինչպէս Աքիւ-
լէս¹ Պատրոկլի հոգւոյն տասուեր-
կու կտրիճ զոհեց . Ենէաս ալ² գերի-
ներ խրկեց՝ որ Եւանդրոս իր Պալլաս
զաւկին հոգւոյն զոհէ : Բայց որովհետեւ
խիստ յայտնի անգլթութիւն էր խեղճ
մարդիկը անամնոց պէս սպաննել կամ
էրել, անոնք որ զոհ պիտոր ըլլային՝
հրաման կը տրուէր իրենց որ իրարու
հետ կուռին, որչափ որ կրնան՝ պաշտ-
պանեն իրենց կեանքը, դիմացիննին ըս-
պաննելով : Աս կերպը առջինէն քիչ
անգլթութիւն սեպեցին : Ասկէց առաջ
եկաւ սուսերամարտութեան արուեստ
դառնալը, ու անոր համար կրթարան-
ներ ու կրթիչներ հաստատուիլը : Կ'ը-
սեն թէ Բրուտոս, որ թագաւորութիւ-
նը վերցուց Հոմմայէն, առջինը ե-
ղաւ որ աս զազանային հանդէսը իր հօ-

րը հոգւոյն համար ընել տուաւ : Առջի
բերանը մեռնողին գերեզմանին քովը
կ'ըլլար աս հանդէսը, կամ ուր որ ա-
նոր մարմինը կ'էրէին . բայց ետքը ամ-
փիթէատրոններու մէջ սկսան ընել, ու
անգլթութիւնը խաղ ու սովորական զը-
ւարճութիւն դարձաւ . ինչուան առանձ-
նական մարդիկ ալ իրենց տանը մէջ
սեղանէն ետքը աս տեսարանը կու տա-
յին հրաւիրելոց :

Գերիներէն ու վարձկան սուսերա-
մարտներէն 'ի զատ՝ ուրիշներն ալ ստա-
կով իրենց կեանքը կը ծախէին : Վար-
ժապետը իրենց երդում ընել կու տար
որ կուռելէն չդադրին՝ ինչուան որ կը-
ռուօղներուն մէկը չլնայ . անանկ որ՝
դադրօղը մահապարտ կ'ըլլար : Յան-
ցանք էր նաև հառաչելը վէրք ընդու-
նողներուն, կամ յաղթութեւն առնել
փախչիլը՝ միայն երբոր մէկը ոսոխին
տակը ինկած անվախ կը սպասէր սուրը
սիրտը խոթելուն, անատենը կայսրը
կամ ժողովուրդը կրնային ազատել զին-
քը : Օգոստոս կայսրը վճիռ մը ըրաւ որ
ան ատեն միշտ ազատ ըլլայ տակը լի-
նողը :

Գերիներէն ու վարձկան սուսերա-
մարտներէն աս անգլթ սովորութիւ-
նը աշխուսականներուն ալ անցաւ . աս-
պետներ իրարու հետ խաղի համար կը
կուռէին օրով : Ատ անխելք և ան-
կրօն մենամարտութիւնն ալ որ հիմայ
ոմանք Եւրոպացիներէն, մանաւանդ դի-
նուորականք, իբրև թէ իրենց պատիւը
պահելու համար կ'ընեն, նոյն անգլթ
սովորութենէն առաջ եկած է :

Գլուխին տաքցածին պէս՝ մենամար-
տութեան կը կանչեն դիմացինը : Մեր
օրը պատահեցաւ որ սրճանոցի մը մէջ
անգգամին մէկը պատուաւոր մարդու
մը նախատիւք ըրեր էր : Մարդը ըսեր
է իրեն . Ի՞նչ ըրի քեզի որ զիս կը նա-
խատես : Անիկա պատճառը ըսելու տե-
ղը, զինքը մենամարտութեան կանչեր
է՝ ըսելով որ օրն ու տեղը ու զէնքը
ընտրէ : Ան ատենը պարոնը որ ուժով
մարդ մըն է եղեր՝ ըսեր է . Օրը աս օրս
է, տեղը աս տեղն է, զէնքն ալ ահաւա-

1 Գիլք ԻԳ . Իլիական :

2 Գիլք ԺՄ . Ենէական :

սիկ բսեր ու բռունցք մը տուներ է դիմա-
ցինին, որ խայտառակաբար սրճանոցին
մէջ գետինը փռուեր է: Ետքը ատենան
կողուեցաւ. բայց ամենքը կտրիճ մար-
դուն տուներ են իրաւունքը:

Կոստանդիանոս կայսրը եղաւ առջի-
նը՝ որ սուսերամարտութիւնը արգիլեց
արեւելք, մահապարտներն ալ որոնց ի-
րարու հետ կուուել կու տային՝ հրամ-
մեց հանքեր փորելու աշխատողներէ,
քան թէ իրար սպաննելու: Իսկ արեւ-
մուտք Ռնորիոս կայսրը արգիլեց աս չար
սովորութիւնը. արգիլելու պատճառն
աս եղաւ: Սուրբն Տիմոթէոս երբոր ա-
րեւելքէն Հռովմ եկաւ, օր մը աս տե-
սարաններէն մէկին ներկայ գտնուելով՝
ցատքեց սուսերամարտներուն վրայ հա-
սաւ, ու բոլոր ուժովը ուզեց արգիլել
գիրար սպաննելէն: Հոն եղող ժողո-
վուրդը տեսնելով որ սուրբը գիրենք
ատ զուարճութենէն զրկել կ'ուզէր,
զինքը քարկոծեցին. բայց Ռնորիոս ան
ատենէն ատ խաղը արգիլեց: Այսու ա-
մենայնիւ դեռ երբեմն կը խաղային՝ ին-
չուան որ Թէոդորիկոս 500էն բոլորովին
վերցուց:

Օրերով առաջ կուուողներուն քանի
զոյգ ըլլալը, անոնց անունը, ու նշանը՝
(որ սիրամարգի փետուր կամ անոր մօտ
տարբեր բան մըն էր), կը հրատարա-
կէին. երբեմն ալ անոնց պատկերը քա-
շած՝ յայտնի տեղ մը կը դնէին: Խա-
ղին օրն ու ժամը երբոր կը հասնէր, սո-
վորաբար կը սկսէին առաջ գաւազա-
նով խաղալու. երբոր բանը կը տալնար,
ան ատենը սուրը ձեռք կ'առնէին. առ-
ջի բերանը սուրերնին օգու մէջ պա-
րապ տեղը կը շարժէին. ետքը իրար
զարնելու կը նայէին. ուստի աս սովո-
րութեանը կ'ակնարկէ Պօղոս առաքե-
լոյն ըսածը¹. «Անպէս մրցիմ, որպէս
ոչ թէ զհոգմն ինչ կոծելով, այլ ճնշեմ
գմարմինս իմ»:

Թէ որ յաղթուողը անձնատուր ըլ-
լար յաղթօղին, յաղթօղը չէր կրնար
անոր կեանքը շնորհել. այլ հասարա-

կապետութեան ատենը՝ ժողովրդեան
ձեռքն էր աս շնորհքը ընել, իսկ ինքնա-
կալութեան ատենը՝ ինքնակալին կամ
ժողովրդեան Բաղթօղին մրցանակը ար-
մաւենիի ճիւղ մը ու ստրկի գումար մըն
էր, երբեմն ալ ազատ ընել զինքը գե-
րութենէ:

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ

Ա. Ռ. Զ. Ե. Ի. Ը. Ա. Ռ. Ն. Ե. Լ. Ո. Ի. Կ. Ե. Բ. Պ.

ԳԼՈՒԽ Ե

Խախաց շիւօղ հիւրեր. — Գետնախնձոր.

Աս տեսակ նիւթերը քիչ կենդանական
ջերմութիւն արտադրելով, և բնութիւնը
գուրս ելելու քիչ հարկադրելով, կազդու-
րիչ խախաց կը շինեն, և չափաւոր ուժի
մէջ կը պահեն գմարմինը: Ասոնցմէ գլխա-
ւորներն են ցորենը, գարին, վարսակը,
մանրամաղ թեփը, բրինձը, հաճարը, ե-
գիպտացորենը, չազանակը, գետնախն-
ձորն ու սալէպը: Գետնախնձորը առող-
ջարար և պատուական արմատ մ'է, որ
Փարմանթիէ անունով երեւելի քիմիագէ-
տը տարածեց Գաղղիան: Ասիկայ Եւրո-
պայի զօրաց սովորական կերակրեղէն ըլ-
լալէն՝ ի դատ, շատ ազգեր ալ կը գործա-
ծեն, որոնցմէ աս բոյսը ամենեւին կը հե-
ռացընէ սովու վախը, և ալիւրոտ և չա-
քարուտ գոյացութեամբը դիւրամարս է,
ախորժահամ և առողջարար: Աս տունկը
Նափոլէոնի երեւելի և դժբաղդ նահանջին
ատենը Ռուսաստանէն ու Լեհաստանէն՝
հազարաւոր զօրաց կեանքը պահեց: Եւ-
րոպոր ուրիշ արմտիքները կը պակսին, և
ուր որ անոնք քիչ կը բուսնին, աս բոյսը
միայն բաւական է աշխատաւոր ու հար-
կաւոր մարդկանց կեանքը պահելու: 1816-
1817 դժբախտ տարիները դամկեքը պէտք
է խրախուսեն այս բոյսին մշակութեանը
անհոգ չըլլալու, մանաւանդ անքեր ու
լեռնոտ երկիրներուն բնակիչները, ուր
տեղուանք մեծ շահ կը բերէ, ու շատ աւե-
լի աղէկ կ'ըլլայ քան թէ պարարտ երկիր-
ներ՝ ուր որ ուրիշ արմտիքները առատ են: